

SELAHATTİN ÜNİVERSİTESİ
DİLLER FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ BÖLÜMÜ
ÜÇÜNCÜ SINIF

TÜRK KÜLTÜRÜ TARİHİ

DERS NOTU

Öğr.Üye.Murtaza NECMETTİN

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. KÜLTÜR NEDİR?

Kültür kelimesinin çeşitli anlamları vardır. Şimdiye kadar yaklaşık 160'dan fazla tarifinin yapıldığı ileri sürülmektedir. Kültür;

- a) Toprağı ekip-biçme, tarım,
- b) Mikrop kültürü, belli bir mikrop türünün uygun biyolojik şartlar içinde yetiştirilmesi,
- c) Eleştiri yeteneğimizi, yargılamamızı (muhakeme) geliştiren bilgilerin bütünü, anlamlarında da kullanılır.

Bizim derslerimizde kültür, “bir topluluğa ait sosyal davranış ve teknik kuruluşların tamamı” olarak ele alınacak ve toplumların ortaya koyduğu kültürler incelenmeye çalışılacaktır. Her insan grubu, kendisini diğerlerinden ayıran düşünce ve aksiyon örneklerini zamanla geliştirir ve işte bu soyut (mücerred) örnekler kültürleri oluşturur. Söz konusu soyut örnekler grup hayatında, sosyal ilişkiler içerisinde, doğrudan doğruya veya dolaylı yollardan öğrenilip elde edilirler. Böylece kültür, tarihi içinden toplumun taşıdığı, getirdiği sosyal mirasın bütünüdür. Kültür, öğrenme yolu ile bir intikaldir. Geleneklerle varlığını sürdüren bir kavramdır. Bir toplumun kültürü, çok geniş çapta olmak üzere, o topluma mensup insanların kişiliklerine şekil verir. Zira kişilik (şahsiyet), kişilere özel olan ve çocukluktan itibaren elde edilen tecrübelerin de sonucudur.

Kültürü maddî ve manevî olarak da ikiye ayırabiliriz: Bir insan topluluğunun ortak olarak yarattığı çanak-çömlek, aletler, yapılar maddî kültürü, ortak davranış kalıpları olan ahlâk, dil, din, hukuk, eğitim, görenek, gelenek, v.b. gibi toplumun hayatına şekil veren faktörler de manevî kültürü oluşturur. Meselâ; bir toplumun ortaya koyduğu musikî aleti maddî kültür sahasına girerken, bu musikî aletinden çıkan ve bizi hüzünlendiren, neşelendiren, kısaca karmaşıkduygulara sevkeden müzik manevî kültür sahasına girer. Kısaca, maddî kültüre “teknoloji”, manevî kültüre ise “ideoloji” diyebiliriz.

1.1.2. KÜLTÜRDE YOZLAŞMA ve KÜLTÜR EMPERYALİZMİ:

Kültürümüzün son zamanlardaki yozlaşmasının tek sorumlusu olarak neredeyse “kültür emperyalizmi” gösterilmektedir. “Emperyalizm, bir toplumun, bir başka toplumun ürettiği artı ürünü ya da artı değeri, doğrudan ya da dolaylı olarak kendi ekonomisine aktarması” olarak tanımlanabilir. Emperyalizmin bu niteliği dikkate alındığında, teknik terim olarak “kültür emperyalizmi” anlamını yitirmektedir. Çünkü, emperyalizmde olayın temelini kültür değil, üretilen artı ürün ya da artı değer oluşturmaktadır. Yine de zaman zaman belli araç ve gereçlerin, kimi zaman da sanat eserlerinin bir toplumdan ötekine aktarıldığı düşünülebilir ve buna “kültür emperyalizmi” denilebilir.

“Kültür Emperyalizm”i, emperyalist bir ülkenin kendi kültürünü, sömürdüğü veya sömürmek istediği ülkeye aşılama istemesi olayıdır. Sosyal antropoloji açısından “inkültürasyon” ya da “kültürlenme” denilen bu olay, kültürün her alanı için geçerlidir. Sömüren ülke kendi inanç ve değerlerinin yanı sıra maddi kültürünü de sömürdüğü ülkeye ihraç eder. Burada unutulmaması gereken şudur: Kültür emperyalizmi, tanımındaki anlamın telkin ettiği gibi sadece “manevî” değil, aynı zamanda “maddî” bir olaydır.

“Kültür emperyalizmi”nin belirli bir yönü yoktur. Batıdan geldiği gibi, doğudan da, kuzeyden de, güneyden de gelebilir. Nitekim ülkemizde bunun çeşitli örnekleri değişik dönemlerde görülmüştür. Doğru dürüst bir kültür politikası oluşturamamış bir topluma yarın hangi yönden yeni akımların geleceğini kimse kestiremez. Millî olduğu kadar evrensel de olan kültür, paylaşıldıkça değerlenir, insanlığa barış yolunda katkılar getirir. Yunan siteleri arasında kültürel bütünlük ve yakınlaşmayı sağlayan olimpiyatlar, sadece eski Yunan’a ait bir kültür değeri iken bugün bütün dünyada aynı işlevi yerine getirmeye çalışmaktadır.

1.1.3. KÜLTÜRÜN ÖZELLİKLERİ:

- 1) Kültür, insanlar arasındaki etkileşimden doğar ve gelişir. Bu bakımdan toplumsaldır ve her toplumun kendisine has bir kültürü vardır.
- 2) Kültür doğuştan gelmez. Toplumsal kalıtımla kuşaktan kuşağa aktarılan kültür, öğrenilen, eğitimle kazanılan bir şeydir.
- 3) Kültürün taşıyıcısı dildir. Bütün kültürel değerler, ancak bir ifade vasıtası olan dil aracılığıyla kazanılır ve yaşatılır.
- 4) Kültür, insanların biyolojik, psikolojik ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılar ve tatmin eder. Kültürel kural ve kurumlar, başarısı denenmiş çözüm yollarıdır. Kültür elemanları, toplumun bireylerine tatmin ve hizmet sağlayarak var olabilirler.
- 5) Kültür değişir ve değişme, uyum yoluyla gerçekleşir. Toplumda şartların değişmesiyle, geleneksel çözüm yollarının sağladığı tatmin oranı azalır ve değişir; yeni ihtiyaçlar ortaya çıkar. O zaman, bu ihtiyaçları karşılayacak ve sorunları çözecek, deneme ve düzeltmeler yapılır. Böylece kurum ve kuruluşlara gidilir. Her kültür, kendi elemanlarıyla tutarlı bir uyum gösterir. Çok yavaş olarak meydana gelen değişmelerde, toplumsal kontrol önemli rol oynar.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜR TARİHİNE GİRİŞ

2.1. ANADOLU (KÜÇÜK ASYA) KÜLTÜR TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ:

Ege adaları halkı, “Asya”ya, doğudan yükselen Güneş’in yönü, Güneş’in yurdu anlamında “Anatolia” (Doğu’nun ışığı) demişlerdir.

Coğrafi ad olarak Türkiye (=Turkhia) tâbirine ilk defa Bizans kaynaklarında rastlanmaktadır. 6. yüzyılda “Türkiye” tabiri Orta Asya için kullanılıyordu. 9. ve 10. yüzyıllarda Volga’dan Orta Avrupa’ya kadar olan geniş sahaya Türkiye denilmekteydi. 13. yüzyılda, Mısır ve Suriye’ye Türkiye deniliyordu. Anadolu ise, 12. yüzyıldan itibaren Türkiye (=Turcia) olarak tanınmıştır.

Türkçe konuşan Anadolu halkına, Türkiye (Turchia) adı Haçlı Seferleri sırasında Batılılar tarafından verilmiştir. Haçlı seferinin 1090 yılına ait “Ansbert Günlüğü”nde “Turchia” ya da “Turkhia” adına yer verilmiştir. Haçlılar Türkler’le savaştıklarını söylüyordu. Anadolu Türkleri ise 1920 yıllarına kadar bu adı hemen hiç kullanmadı. Ancak Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonradır ki; Türk politikacı ve milletvekilleri biraz da batı ağzıyla “Türkiye” demeye başladılar.

Arap tarihçisi el-Mesudi’ye (X. yy.) göre, Türkler, Nuh Peygamber’in üç oğlundan biri olan Yafes (diğerleri Ham ve Sam)’in soyundan iniyordu. Tac-üt Tevârih yazarı Hoca Sadettin Efendi dahil bütün Osmanlı vak’anüvis (resmî devlet tarihçi)leri bu görüşü aynen benimsemiştir.

Cumhuriyet’in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk “Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan herkes Türk’tür.” tanımını yaparak Türk’ün kimliğini ortaya koymuştur.

Dünya Tarihi içinde Anadolu’ya tamamen egemen olabilenler Persler, Hellenler (Büyük İskender), Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu olmuşlar ve adı geçen devletler,

sahibi oldukları bu coğrafyanın kültürel değerlerini korudukları gibi çeşitliliğini de değiştirmemişlerdir.

2.2. BOZKIR TÜRK KÜLTÜRÜNDE SOSYAL YAPI:

Orhun Kitabeleri'ne göre, Türk Bozkır Cemiyeti'nin yapısını şu şekilde tespit etmek mümkündür:

- 1) Oguş (aile),
- 2) Urug (aileler birliği),
- 3) Bod (boy, kabile),
- 4) Bodun (boylar birliği),
- 5) El (il, devlet, bağımsız topluluk, imparatorluk).

2.2.1. OGUŞ (=Aile):

Bir topluluğun hukukî, siyasî ve sosyal durumunu anlamak için önce o topluluğun küçük bir nüvesi durumunda olan aileye bakmak lâzımdır. Küçük bir aileyi incelemek aslında o topluluğu incelemek demektir. Çünkü toplulukları aileler meydana getirmektedir. Daha doğrusu aile, topluluğun en üst kademesinde bulunan devletin küçük bir modelidir. Ailede çocuklar üzerinde babanın otoritesi, devleti yöneten hükümdarın millet üzerindeki otoritesine benzemektedir. Türklere göre gök kubbesi devletin, çadır ise ailenin birer örtüsü idi.

“Oguş” kelimesi Orhun Kitabeleri'nde geçer. Yapılan tercümelerinde, bu kelimeye çeşitli anlamlar verilmiştir. Kabile, boy, soy, akraba, nesil, aile gibi. Aynı kelime “Divanü Lûgat-it-Türk”ün tercümesinde de oymak, hısım, akraba olarak gösterilir. Ayrıca, çeşitli araştırmalarda, Uygurlar'da da kan bağı ile bağlı olan küçük birliklere “oguş” dendiği ileri sürülmüştür.

2.2.2. URUG (=Aileler Birliği) :

Urug tabirinin sosyal yapıda neyi ifade ettiği, tam olarak açıklık kazanmamakla birlikte, “aileler birliği” anlamına alınması mümkündür.

2.2.3. BOD (=Boy, kabile) :

Aileler veya urugların bir araya gelmesiyle oluşuyorlardı. Başında, boydaki iç dayanışmayı sağlayacak ve gerektiğinde silahla boyun menfaatlerini koruyacak bir “bey” bulunurdu. Belirli bir arazisi ve savaş gücü vardı. Bir siyasî birliğe dahil olmuş boya “ok” deniliyordu. Boy beylerinin seçiminde, malî güç, doğruluk ve cesaret gibi özellikler ön plânda tutulurdu. Bu özelliklere sahip kimseler arasından seçimle işbaşına getirilen kişi “bey” olurdu. Seçici kurul, boyu meydana getiren aile ve soyların temsilcilerinden kuruludur. Bu da eski Türk devletlerinde var olan meclislerin (toy), küçük çapta benzerinden başka bir şey değildir.

2.2.4. BODUN (=Boylar Birliği) :

Başında genellikle arazinin büyüklüğüne ve halkının çokluğuna göre, yabgu, şad, ilteber gibi ünvanlar taşıyan idareciler bulunurdu. Bodunlar bağımsız veya bir “il”e bağlı olabilirlerdi. Boylarda soy ve dil birliği hâkim olduğu halde, bodun’lar daha çok sıkı bir işbirliğinin meydana getirdiği siyasî topluluklardır.

2.2.5. DEVLET (=EL, İL) :

Eski Türk ilinde idare, kesin şeklini devlet bünyesinde kazanmaktadır. Boy ve bodunların başkanlarının yasama ve yürütme sorumlulukları bütün ülkeyi kapsam üzere “Hakan” (Kagan) a intikal etmektedir. Ülke çapında vergi ve asker toplama, orduyu düzenleme, sevk ve idare etme yetki ve hakları hükümdara geçiyor ve gerekirse; törede yenilikler yapma hakkı, il’in idarî, malî, kültürel işlerini düzenleme yetkisi de hükümdar aracılığıyla meclise veriliyordu.

Eski Türk cemiyetinde siyasî teşkilâtlanmanın en üst kademesini teşkil eden “İl”, Willhelm Thomsen’e göre; “siyasî bakımdan bağımsız, muntazam teşkilâtlı millet” demektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL YAPI İÇİNDE TÜRKLERİN KÜLTÜR ZENGİNLİKLERİNİ OLUŞTURAN BAŞLICA KAVRAMLAR

3.1. ÖRF, ADET, GÖRENEK, GELENEK ve İNANIŞLAR

3.1.1. ÖRF:

Örfler, insanların cemiyet hayatında zorunlu olarak uyma gereğini duydukları davranış örnekleridir. Bunlar davranışı hem zorlarlar, hem de yasaklarlar. Örflere uymayanlar yaptırımlarla karşılaşır. Bu yaptırımları, eğer örfler kanun halini almışsa devlet, yani cemiyetin kendisi uygular. Örfler, halk âdetlerinden başka bir şey değildir. Halk âdetlerine “doğru”, “yanlış” standartları ilâve edildiği zaman bunların örf karakteristiğine büründükleri ifade edilebilir. Meselâ; exogami kuralı (dıştan evlenme), karı-kocanın birbirine bağlı olması, çıplak gezmeme zorunluluğu, adam öldürmemek, kan akrabalarıyla evlenmemek, muhtaç anne-babaya bakmak, birer örf’tür. Savaştan kaçmak, mensubu olduğu gruba ihanet etmek de örflere aykırı hareketlerdir. Bunlar kanunlarca yasaklanmış olmasalar dahi, örflerin yasakladığı davranışlardır.

3.1.2. ADET:

Adetler, cemiyet içerisinde davranışta bulunmanın tanınmış ve benimsenmiş yollarıdır. Günlük hayatımızdaki davranışlarımızda alışlagelmiş ve cemiyetin uygun saydığı şekillerin uygulanmasından ibarettir. Bunlar; alışkanlıkları, merasim şekillerini ve insanların sosyal yaşama hususunda geliştirdikleri ve geliştirmekte oldukları davranış tarzlarını içine alır. Adetler, halk tarafından alışlagelmiş ve yaygın olarak kullanılan davranış şekilleridir. Bunlar sosyal bakımdan kabul görmüş ve yerleşmiş hareket tarzlarıdır. İnsan sosyal bir yaratık olduğu için âdetlere genellikle farkına varmadan uyar. Bir günde bir çok âdete uyarken, her birinde çoğu kere kendi irâdesini kullanamaz. Adetler bir toplumda bölgeden bölgeye de değişebilirler.

3.1.3. GELENEK:

Kuşaktan kuşağa geçen, daha köklü ve daha eski âdetlere gelenek denir. Gelenekler, açıkça ifade edilmiş ve resmen de yaptırıma bağlanmış kurallardır. Cemiyet kural ve değerlerinin en az değişen kısmıdır. Gelenekler insanların gündelik hayatlarında bir tür sosyal anlaşma temeline dayanan basit bir takım uygulama şekilleridir. Esasında yapaydırlar, fakat sınırlı bir derecede olmak üzere toplum dayanışmasının devamına hizmet ederler sosyal farklılıkları kapamak fonksiyonunu yerine getirirler. Meselâ; misâfirperverlik, güreş sporu, cirit oyunu bizim millî geleneklerimizdendir. Bir küçüğün, kendisini haksız yere de olsa, paylayan büyüğüne karşı saygılı bir sükûtu muhafaza etmesi de bir Türk geleneğidir. Gelenekler, yetkili organlarca kanun haline dönüştürülürler.

3.1.4. GÖRENEK:

Görenekler (teâmüller), fertlerin birbirlerini görerek yaptıkları, fakat henüz âdet haline gelmemiş bulunan davranış örnekleridir. Bazı insanların zincir sallaması, tespih çekmesi, sakal veya bıyık bırakması gibi. Göreneklerin yaptırım gücü çok zayıftır. Hattâ büyük kentlerde hiç yok gibidir. İnsanlar göreneklere alıştıkları için uyarlar. Görenek, âdet ve geleneklere göre gevşek, moda göre daha dayanıklıdırlar. Görenekler bir kaç kuşak sürebilir; bazıları yerleşerek geleneklere karışır; bazıları da yalnız kalıntılar halinde görülebilir.

3.1.5. TÖRE (=TÖRÜ):

Genellikle “kanun” manasına alınan “töre”, Türklerde sosyal hayatı düzenleyen mecburî kaideler, normlar bütünüdür. Bu kelimeyi Orhun Kitâbeleri’nde de görmekteyiz: “Üze kök tengri asra yağız yir kılındukta ikin ara kişi oğlu kılınmış. Kişi oğlunda üze eçüm apam Bumın Kagan İstemi Kagan olurmuş. Olurupan Türk bodunung ilin törüsün tuta birmiş. Tört bulung kop yagı ermiş. Sü sülepen tört bulungdaki budunug kop almış kop baz kılmış. Başlıgıg yükündürmiş tizligig sökürmüş. İlgerü Kadirkan yışka tegi kirü Temir Kapıgka tegi kondurmuş. İkin ara idi oksuz Kök-Türk anca olurur ermiş. Bilge

Kagan ermiş, alp kagan ermiş. Buyrukı yime tüz ermiş erinç, alp ermiş erinç. Begleri yime budunu yime tüz ermiş. Anı için ilig ança tutmuş erinç. İlig tutup törüg itmiş.” (Orhun Abideleri, Doğu Cephesi.)

Türkiye Türkçesiyle metnin çevirisi:

"Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumın Kagan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadırkan ormanına kadar, batıda Demir Kapıya kadar kondurmuş. İkisi arasında pek teşkilâtsiz Gök-Türk böylece oturuyormuş. Bilgili Kagan imiş tabî, cesur imiş tabî. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabî. İli tutup töreyi düzenlemiş." Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1980. s. 20.

3.2. ESKİ TÜRK İNANCI

Eski Türklerin inancı konusuna girmeden önce, neredeyse adet haline gelen, bozkırlar sahasındaki Türk inancının Şamanlığa bağlanması konusuna açıklık getirmekte fayda vardır.

3.2.1. ŞAMANLIK MESELESİ

Göçebe Türk Boyları(!)'nın, Çinliler'le karşılaşp tanışmaya kadar kurulu devlet düzeninden yoksun oldukları, Türkler'in devlet yönetimini ilk kez Çinliler'de görüp tanımaları, bunu bazen öğrenip, bazen de yerleşik kültür tarafından özümzendikleri için ondan yararlanamadıkları, devletin bağımlı ögesi olmaktan kurtulamadıkları, bu sebeple kurdukları devletlerin uzun ömürlü olamadıkları, bu göçebelerin doğa güçlerine egemen olmaya, doğa güçlerini etkilemeye çalışsan "Şaman" inancından olduklarının kabul edildiği yönünde iddialar vardır

"Doğaya, doğal varlıklara yakın yaşayan göçebe, kendisini de doğanın bir parçası olarak görür. Doğa ile birleşip uzlaşmaya, onunla uyum içinde yaşamaya çalışır. Şaman törenlerinin en akla yakın yorumu böyledir. Ağaç gibi bir canlıyı seçerler, onun

çevresinde dönerek, gökteki Tanrı (veya Tengri) ile ilişki kurmaya çalışırlar. Onu aşağıya çağırırlar, onunla dans eder, birleşir, bütünleşir, özdeşleşirler; sembolik anlamda tanrılaşırlar. Törenin sonunda kendilerini yeterince arınmış, güçlenmiş, yenilenmiş hissederek; Tanrı'yı geldiği yere yolcu ederler. Şaman törenlerinin en yalın özeti budur. Töreni yöneten kişi “Şaman” olarak bilindiği için bu tür inançlara “Şamanlık” adı verilmiştir. Şamanlar, küçük yaşlardan itibaren doğaüstü törenlere katılıp büyüsel işlemleri (âyinleri) yönetmek üzere, cezbeyle kapılarak topluluğu sürükleyebilecek kişilikteki adaylar arasından seçilir.”

Bu açıklamalarla Türkler’de “Şamanlık” inancının var olduğu gibi bir duyguya kapılmak elbette mümkündür. Fakat, din bahsinde ele alınan bir konu olarak “Şamanlık”ın bir din olamayacağı da aşikârdır.

3.2.1.1. TABİAT KUVVETLERİNE İNANMA:

Eski Türkler, tabiatta bir takım gizli güçlerin varlığına inanıyorlardı. Bunlar aynı zamanda birer ruh idiler. Ayrıca “ruh-tanrılar” tasavvur edilmişti. Ruhlar da iyilik seven, fenalık getiren olmak üzere ikiye ayrılıyorlardı. Kitâbelerde de “Umay” denilen ve çocukları koruduğuna inanılan bir tanrıçanın adı kaydedilmektedir. Asya Hunları, yılın ilk ayında, hükümdarın sarayında ve ilkbaharda (bizim şimdiki takvimimize göre Haziran) Lung Ç’eng (Karakumşehri ?)’de, Gök-Türkler ve Uygurlar yine aynı ayda Tamır Irmağı kaynağında ve Hunlar sonbaharda Tai-lin’de, Gök Tanrı’ya, atalara, tabiat kuvvetlerine at ve koyun kurban ederlerdi. Gök-Türkler’in, biri ilkbaharda hakan başkanlığında ülke ileri gelenlerinin iştirâki ile büyük törenler tertipleedikleri ata mağarasında olmak üzere, Tanrı’ya atalara kurban sundukları üç kutsal törenleri vardı. Hükümdar, gündüz güneşe, gece dolunaya tâzim ederdi.

Eski Türklerde ölüm halinde yas törenleri yapılır, kırlarda ise ölünün bulunduğu çadırın etrafında sür’atli atlarla dolaşılır, saçlar kesilir, saç-baş dağıtılır, yüz, kulak bıçakla çizilerek kanlar akıtılır, ölenin atları kuyrukları kesilerek kurban edilir, ayrıca yemek verilirdi. Bu törenlere “yoğ” adı veriliyordu.

3.2.1.2. ATALAR KÜLTÜ:

Ölmüş büyüklere tâzim, atalara saygı “baba hukuku”nun inanç sahasındaki belirtileri olarak görülmektedir. Asya Hunları, Tabgaçlar ve Gök-Türkler çok kere kutsal mağaralar önünde ataların ruhlarına kurbanlar sunarlardı. Atalara ait hatıraların kutsal sayılması, Türk mezarlarına yapılan tecâvüzlerin ağır şekilde cezalandırılmasından da anlaşılıyor. Öte yandan, eski Türklerde ölümlerin silâhları, kıymetli eşyaları, bazan tam teçizatlı atları, kadınların mücevherleri ile birlikte gömülmesi olaylarına rastlamaktayız. Böylece, bu ölümlerin öteki dünyada rahat yaşamalarının sağlandığı düşünülüyordu.

Eski Türklerde, Gök-Tanrı ve atalara kurban olarak hayvan kesilirdi. Hayvan cinsinden de erkekler seçilirdi. En makbul olan kurban hayvanı ise attı. Bu sebeple, Asya Hun imparatorlarına ve Orta Avrupa’da Avar çağı mezarlarında bol miktarda at iskeleti bulunmuştur. Eski Türklerde kesinlikle “insan kurban etme âdeti” yoktu

3.2.1.3. GÖK-TANRI DİNİ:

Eski Türklerde bir ve büyük Tanrı hakkında açık bir inanç ve anlayışın var olup olmadığını bilmiyoruz. Herhalde büyük imparatorlukların kurulduğu devirlerde imparatorluğa dahil olmuş bütün uluslar için Gök-Tanrı kültü ortak ve genel bir kültür olarak kabul edilmiş, Gök-Tanrı da tanrıların en büyüğü sayılmış olsa gerektir. Orta Asya’da devlet kurmuş sülâlelerin hepsinde Gök-Tanrı kültürünün bulunduğunu Çin kaynakları de tespit etmiştir.

3.2.2. ESKİ TÜRKLERDE ORDU (=SÜ):

Eski Türk ordusu ile diğer yerleşik orman kavimlerinin orduları arasında şu üç büyük fark dikkati çeker:

a) Türk ordusu ücretli değildi. Diğer topluluklarda ordu, genellikle parayla tutulan ücretli birliklerden meydana gelirken, Türkler’de ordu devletin tabii savunma gücü sayılır ve eli silâh tutan herkes bu gücün mensubu kabul edilirdi.

b) Türk orduları daimi idi. Çünkü, bozkırlının hayat tarzının bir gereği olarak, kadın-erkek, yaşlı-genç her an herkes savaşacak durumda olup, sporları, eğlenceleri ve avlanmaları bile askerî talim niteliğinde idi.

c) Türk orduları atlı askerlerden kurulu idi ve yayalar yok denebilecek kadar azdı. Yayalar daha çok yardımcı birlikler olarak hizmet görürlerdi. Diğer toplulukların ordularını ise yaya birlikleri meydana getirirdi.

3.2.2. ON'LU SİSTEM:

Eski Türk ordusunun kuruluş sistemi, bugünkü ordumuzun kuruluş sisteminden pek farklı değildi. Tarihte düzenli ilk Türk ordusunu kurmuş hükümdar olan Mo-tun (M.Ö. 209-174) on'lu sistemi ilk geliştiren komutandır.

On'lu sistem, sosyal ve idarî bakımlardan da iki önemli fonksiyonu yerine getiriyordu.

1. Devlet güçlerinin tamamının kabile, soy, boy, vb. ayrılıklarına bakılmaksızın, on'lu sisteme göre bölünerek, merkezden tayin edilen kumandanlar tarafından ve bunların aracılığı ile tek elden sevk ve idareye bağlanması.

2. Bütün idarî görev sahipleri, aynı zamanda asker olduklarından, ordunun görev ciddiyeti, her türlü sivil ve idarî ünitelere yansıdığından, devlet mekanizmasının askerî disiplin içinde çalışması temin ediliyordu. Bu durum, Türk Devleti'nin askerî karakterini açıkladığı gibi, Türklere neden "ordumillet" denildiğini de izah eder. Dolayısıyla Türk topluluğunda iki temel unsurun aile ve ordu olduğunu da ortaya koyar.

3.3. ESKİ TÜRKLERDE ZAMAN HESABI

3.3.1. ON İKİ HAYVANLI TÜRK TAKVİMİ:

Eski Türklerin zaman hesabı da Bozkır Kültürü'nün izlerini taşımaktaydı. Eski Türk Takvimi, her biri hayvan adı ile anılan "12 Yıllık Devre" esasındayandı. Yılların adları şöyle idi:

1. Yıl; sıçgan (fare),
2. Yıl; ud (sığır, öküz),
3. Yıl; kaplan,
4. Yıl; tabışkan (tavşan),
5. Yıl; lu (ejder),
6. Yıl; yılan,
7. Yıl; yund (at),
8. Yıl; koy (koyun),
9. Yıl; biçin (maymun),
10. Yıl; tagaku (tavuk),
11. Yıl; it,
12. Yıl; tonguz (domuz).

3.3.2. HİCRÎ TAKVİM:

Bu takvim Hazreti Muhammed'in, İsa'nın doğumundan 622 yıl sonra Mekke'den Medine'ye göç etmesini, yani milâdî 622 yılını (Hicret) başlangıç olarak alır. Adı geçen takvim başlangıç olarak Hicret'i esas almakla birlikte, Hz. Muhammed'in ölümünden 17 yıl sonra, Hz. Ömer'in halifeliği sırasında oluşturuldu. Başlangıç tarihi olarak peygamberin doğum günü (yevm-i velâdet-i nebeviyye) ihtilâflı, ölüm günü hüzünlü olduğundan, Hicret'in tarihinin başlangıç alınmasına karar verildi. Hicret Rebiülevvel ayında olmasına rağmen, peygamberin hicretinden 75 gün öncesi olan Muharrem ayının biri başlangıç kabul edildi. Çünkü Arapların o zamana kadar kullandıkları takvimin yılbaşı Muharrem olarak kabul ediliyordu.

3.3.3. RUMÎ TAKVİM:

Osmanlılar'ın Hicrî Takvimle aynı anda kullandıkları ve "Malî Takvim" de denilen takvimdir. Fakat, hicrî takvimden farklı olarak "güneş yılı"ni esas alırken,

başlangıç olarak da Hicret'i kabul eder. Rumî tarihte başlangıç olarak alınan tarih 622'dir fakat, yılbaşı Hicrî takvimde olduğu gibi Muharrem ayı değil, Mart ayının biridir. Osmanlı Devleti, mâlî durumunun bozulmaya başlaması üzerine, sadece mâlî işlerde kullanılmak üzere "güneş yılı"ni esas alan takvimi kullanmaya başladı (m.1739- h.1152). Gümrük işlerinde ise m.1790 (h.1205.) tarihinden itibaren Rûmî takvim kullanılmaya başlandı. Böylece her yıl 11 günlük bir zaman kazanmış oldu. Meselâ, milâdî takvime göre bir ay 30 ve 31 gün çekerken, Rumî takvime göre 29 ve 30 gün çekmektedir.

3.3.4. MİLÂDÎ TAKVİM:

Türkler, 26 Aralık 1925 tarihinde Milâdî takvimin kullanılmasını kabul ettiler ve 1 Ocak 1926'dan itibaren de kullanmaya başladılar. Milâdî takvim bütün dünyanın kullandığı ve İsa'nın doğduğu yıl olan "0" (sıfır) tarihini esas alan takvimdir. İskit rahibi Genç Dionysios tarafından yapılan hesaplara göre; İsa, Roma İmparatorluğu'nun kuruluşunun 753. yılının 25 Aralık günü dünyaya gelmiştir. (Bugün Hristiyanların "Noel" olarak kutladıkları gün.) sonra doğmuştur.

Roma'nın 754. yılının 1 Ocak günü Milâdî takvim'in başlangıcı sayılmış ve bu yıl Milâdî "1" olarak kabul edilmiştir. Halbuki bir iddiaya göre İsa aslında bu tarihten 4 veya 5 yıl önce, bir başka iddiaya göre ise 7 yıl sonra doğmuştur. Milâdî Takvim'de bugün ay adı olarak kullandığımız kelimelere gelince; bunlardan sadece dördünün Türkçe olduğunu görüyoruz:

Ekim, Kasım, Aralık, Ocak. (Şubat; Süryanice, Mart; Roma kökenli ve tanrı Mars'a ithafen verilmiş bir isim, Nisan; Süryanice, Mayıs; Roma kökenli ve tanrı Maia'ya ithafen verilmiş bir isim, Haziran; Süryanice, Temmuz; Süryanice, Ağustos; Roma kökenli ve İmparator Augustus'a ithafen verilmiş bir isim, Eylül; Süryanice.) Ekim, Kasım, Aralık ve Ocak aylarının adları Rumî takvimde Teşrîn (Ekim, Kasım) ve Kanûn (Aralık, Ocak) olarak geçer. Ekim ayı Teşrîn-i evvel (ar.), Kasım ayı Teşrîn-i sâni (far.); Aralık ayı Kânûn-ı evvel (ar.), Ocak ayı da Kânûn-ı sâni (ar.) olarak anılırdı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMİ DÖNEM TÜRK KÜLTÜR ve EDEBİYATI

4.1. KAŞGARLI MAHMUD ve DİVANÜ LUGAT'İT-TÜRK

4.1.1. KAŞGARLI MAHMUD:

Kaşgarlı Mahmud hakkında bilgimiz yok denecek kadar azdır. Eldeki bilgileri ise ancak kendi eseri olan Divânü Lûgat-it-Türk adlı eserinden edinebiliyoruz. Kaşgarlı Mahmud'un asıl adı, Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed'dir. Babası Hüseyin, Barsgan'lıdır. Babası daha sonraki yıllarda Kaşgar'a geçmiş ve Mahmud burada dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi de bilinmemektedir. Divânü Lûgat-it-Türk'ü 10 Şubat 1074 yılında bitirdiğine ve o yıllarda çok yaşlı olduğuna göre 11. yüzyıl başlarında doğduğu tahmin edilmektedir. Yine kendisinin söylediğine göre; "Türkler'in en fasih konuşanlarından ve en açık anlayanlarından ve mezhepçe en ileride bulunanlarından" idi. Karahanlı sülâlesine mensup kişilerden bazı rivâyetler nakletmesi, askerî terimlere, devlet teşkilâtı ve saray âdetlerine ait bilgiler vermesi, Karahanlı sülâlesine mensup olabileceği fikrini uyandırmaktadır.

4.1.2. DİVÂNÜ LÛGAT- İT-TÜRK:

Bu eser Türkçe'nin ilk dilbilgisi ve sözlük kitabıdır. Kaşgarlı Mahmud, bu eserini 1068-1072 yılları arasında yazmış ve Abbasî hâlifelerinden Muktedî biEmrillah'a takdim etmiştir. Yakın zamana kadar eserin sadece adı biliniyordu. Eser, "Ali Emiri" tarafından bulundu. Bugün elde bulunan nüshasının bir eşi daha yoktur.

Eserin ilk yayını 1915-1917 yılları arasında "Kilisli Muallim Rifat" tarafından yapıldı. En son olarak da "Besim Atalay" tarafından üç cilt metin ve iki cilt de indeks olmak üzere yayınlandı (Ankara, 1939-1943).

Divânü Lûgat-it-Türk, 11. yüzyıl Türk dünyasının, kültürü, dili, edebiyatı, tarihi, sosyolojisi, folkloru, coğrafyasını eksiksiz denecek bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Araplar'a Türkçe'yi öğretmek amacıyla yazıldığı için toplanmış kelimeler, Arap sözlük sistemi üzerine dizilmiş, her kelime, içerisindeki sessiz harflerin sayısına göre vezin kalıplarına ayrılmıştır. Arap transkripsiyonuna bağlı kalınarak Türk dilinin ahengi yanında kelimelerin söylenişi de tespit edilmiştir.

4.2. YUSUF HAS HACİB ve KUTADGU BİLİG:

4.2.1. YUSUF HAS HACİB:

Yusuf Has Hacib, bugünkü Kırgızistan'da Cu Irmağı vadisindeki Balasagun'da doğmuştur. Hatta çoğu yerde adı doğduğu yer olan Balasagun'la birlikte anılır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmiyorsa da, 1018 dolaylarında doğduğu tahmin edilmektedir. Hayatı hakkındaki bilgimiz azdır. Ancak iyi bir öğrenim gördüğü, Arapça ve Farsça'yı öğrendiği eserinden anlaşılmaktadır. "Kutadgu Bilig"e doğum yeri olan Balasagun'da başladı. Ancak, eserini Kaşgar' da tamamladı. 1069'da tamamladığı eserini Hakan "Tabgaç Buğra Kara Han Ebu Ali Hasan"a takdim etti. Hakan da O'nu, "Has Hacib"likle mükâfatlandırdı. Eserini tamamladığı zaman 50 yaşlarında ve hasta mizaclı olan Yusuf Has Hacib'in ölüm yılı da bilinmediği gibi mezarının yeri de belli değildir.

4.2.2. KUTADGU BİLİG:

"Kutlu, mesut olma bilgisi, saadet veren bilgi" anlamına gelen Kutadgu Bilig, isminden de anlaşıldığı gibi insana, her iki dünyada da saadete ermek için takip edilecek yolu göstermek amacı ile yazılmıştır. Yusuf Has Hacib eserinde, ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlı olan fert, toplum ve devlet hayatının en iyi bir şekilde nasıl düzenlenebileceğini, bunun için zaruri olan zihniyet, bilgi ve faziletlerin nelerden ibaret olduğunu ve bu bilgilerin nasıl elde edilip, kullanılacağını anlatır. Eser, bu yönüyle, Yusuf Has Hacib'in şair olduğu kadar, mütefekkir bir zat olduğunu da ortaya koyar. Eser, kuru bir nasihat kitabı da değildir. Yusuf Has Hacib, eseri ile insan hayatının anlamını, onun cemiyet ve devlet içindeki yer ve görevlerini tayin etmeye çalışmıştır. Bu özelliklere esere, o devir Türk felsefesini ortaya koyması bakımından da ayrı bir önem kazandırır. 11. yüzyılın en büyük ve en önemli eseri olan Kutadgu Bilig, sade ve sağlam türkçesi ile

geniş Türk ülkelerinde zevkle okunmuş ve toplumlar üzerinde büyük bir tesir meydana getirmiştir. Eser, çeşitli ülkelerde, çeşitli isimlerle anılmaktadır.

Kutadgu Bilig, ulaştığı yerlerde de değişik isimlerle anılmıştır. Şöyle ki:

Çinliler: “Edebü’l Mülük” (Hükümdarın Ahlak Kuralları)

Maçın Bilgeleri: “Ayinü’l-memleke” (Ülkenin Aynası)

Maşrikliler: “Zinetü’l-ümera” (Yöneticilerin Hazinesi)

İranlılar: “Şehname-i Türkî” (Türk Hükümdarının Öyküsü)

Turanlılar: “Kutadgu Bilig” (Kutlu, mutlu olmak bilgisi)

Bazıları: “Pendname-i Mülük” (Hükümdarlara Öğüt) olarak anmaktadırlar.

Kutadgu Bilig, dört esas ve bu esasları temsil eden dört kişi üzerine kurulmuştur.

a. Kanun ve adalet, (temsilcisi, hükümdar Kün Toğdı.)

b. Mutluluk, (temsilcisi, vezir Ay Toldı.)

c. Akıl ve İlim, (temsilcisi, vezirin oğlu Ögdülmiş.)

d. Hayatın sonu, akıbet, (temsilcisi, Zâhid Odgurmuş.)

Ayrıca eserde, sembolik anlamları taşıyan bazı şahıs isimleri geçer ki, bunlar saray hizmetlilerinin adlarıdır.

Kutadgu Bilig’de üzerinde en fazla durulan konulardan biri de hayatın faniliği ve ölümdür. Eserde, maddî ve manevî hayat arasında sağlam bir denge kurma yolları üzerinde durulur. Yazar, kendisini ilk Türk-İslâm Devleti olan Karahanlı Devleti’nin ideologu olarak kabul eder ve bu devletin yükselmesi için ideal devlet teşkilâtını anlatmaya çalışır.

4.3. HOCA AHMED YESEVÎ ve KİTAB-I HİKMET:

4.3.1. HOCA AHMED YESEVÎ:

Adı ile anılan büyük tarîkatın kurucusu, sadece Orta-Asya Türkleri'nin değil, hemen bütün Türk Dünyası'nın, manevî hayatta, unutulmaz yol göstericisi, Allah'ın velîlerinden “Pîr-i Türkistan” ünvanı ile de anılan Ahmed Yesevî, tarihî şahsiyeti yeteri kadar bilinmeyen, fakat tesir ve nüfuzu asırlarca hissedilen, hüviyeti menkabelerle süslenmiş bir sofi ve şairdir. Hâcegân (hâce'nin çokluk hali, hocalar) grubuna mensup olduğu için Hâce Ahmed Yesevî de denir.

Hoca Ahmed Yesevî, 11. yüzyılın son çeyreğinde Batı Türkistan'da, şimdiki Çimkent şehrinin biraz doğusunda, Sayram kasabasında doğmuştur. İsficâb veya Akşehir adlarıyla bilinen şehir, o zamanlarda, İslâm kültürünün geliştiği merkezlerden biri olarak tanınmıştır. İbrahim adlı bir şeyhin oğlu olan Ahmed, henüz yedi yaşında iken babasını kaybetmiş, yetim kalan Ahmed de ablası ile birlikte Yesi şehrine gelip yerleşmiştir. Bu şehir daha sonraları Türkistan diye de adlandırılmıştır. Bu sıralarda burada Arslan Baba adında bir şeyhin temsil ettiği bir tasavvuf geleneği gücünü hissettiriyordu. Ahmed, ilk öğrenimini burada gördükten sonra, Mâverâünnehr'in büyük İslâm merkezi olan Buhara'ya gitmiştir. Karahanlılar'ın hâkimiyeti altındaki bu şehir, o sırada İslâm kültürünün çok önemli bir merkezi idi.

4.3.2. YESEVİLİK:

“Yesevîye Tarîkatı” olarak da anılan bu tarikat, bir Türk'ün, Türk muhitinde kurduğu ilk büyük tarîkattir. Önce Seyhun yöresinde, Taşkent yakınlarında ve Doğu Türkistan'da yerleşmiştir. Sonra da Mâverâünnehr, Harezmi sahalarına yayılmıştır. Anadolu'ya 13. yüzyılda giren bu tarikat büyük tesirler yapmış Nakşibendîye ve Bektâşîlik gibi tarikatlerin doğmasında etkili olmuştur. Yesevî Dervişleri'nin gelenekleri 17. yüzyıla kadar izlerini Anadolu'da sürdürmüştür. “Horasan Erleri” ve “Horasan Erenleri” diye şöhret kazanan Yesevî müridleri İslâmı yaymada, Arap ordularının silâhla yaptığı işi, daha değişik şekilde ve daha tesirli bir yoldan gerçekleştirdiler.

4.3.3. DİVÂN-I HİKMET:

Özellikle tasavvufî eserleri bulunan Yesevî'nin en önemli ve kendi sahasındaki tek eseri "Divan-ı Hikmet"tir. "Hikmet" adı altında ve sâde bir halk diliyle yazılan şiirlerinden meydana gelen Divan'ı, çeşitli tarihlerde İstanbul, Taşkent ve Kazan'da bir çok defa basıldı. Zaman zaman aruz veznini de kullanan Yesevî, "Hikmet"lerinde hece veznini tercih etmiştir. Şiirlerinin konularını Allah ve Peygamber sevgisi, bazı meşhur İslâm sûfilerine ait menkabeler, dervişliğin zorluğu ve faziletleri, dünyanın fâniliği, dünya malının hor görülmesi gibi daha çok dinî motifler teşkil eder. Divan-ı Hikmet, İslâmî Türk Edebiyatı'nın, Kutadgu Bilig'den sonra gelen en eski örneğidir.